

UDK 911.9 (497.12)

APLIKACIJA GEOGRAFIJE ZA DRUŽBENE POTREBE*

Igor V r i š e r**

Zgodovinsko gledano je geografija v razvitejših družbah opravljala tri osnovne funkcije:

1. dajala je temeljne informacije o Zemljinem površju v celoti oziroma po njenih delih - regijah;
2. seznanjala in izobraževala je ljudi s svojimi spoznanji in svojimi idejnimi pogledi o Zemlji oziroma o zemeljski površinski sferi;
3. proučevala je zemeljsko površinsko sfero kot celoto oziroma kot sistem, ki je nastal z delovanjem naravnih in družbenih sil, procesov in medsebojnih vplivov.

Poenostavljeno rečeno geografija je opravljala informativno, pedagoško in znanstveno-raziskovalno funkcijo. V teku let se je pomen teh treh funkcij spreminjal in z njimi vred tudi družbeni interes za geografijo (1).

Nedvomno je bila informativna funkcija najstarejša in se jo je dolgo časa najbolj poudarjalo. Njen višek je bil v času velikih odkritij in znanstvenih ekspedicij v 18. in 19. stoletju. S formiranjem moderne geografije se je ta funkcija močno navezala na statistiko in kartografijo, na različne vodnike in na novinarstvo. V določenem smislu so v ta sklop sodile tudi regionalne geografije sveta in celin, ki so dosegle kulminacijo v tridesetih letih našega stoletja. Nedvomno je bil ta vidik geografije najpopularnejši in geografi so pri večini navadnih občanov v prvi vrsti veljali za nekakšne žive informatorje o domačih in zlasti o tujih deželah. To funkcijo je geografija obdržala tudi v sedanosti, čeprav je čedalje več znakov, da se njen pomen zmanjšuje. Vzroke moramo iskati v hitri rasti različnih komunikacijskih medijev, kot so televizija, radio in časopisi. Geografi niso v stanju, da bi lahko tekmovali s temi dobro opremljenimi in

* Referat na zborovanju "70 let geografije na ljubljanski univerzi" v Ljubljani, decembra 1989

** Dr. red. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU.

finančno bogatimi ustanovami. Razen tega se geografske informacije izredno hitro povečujejo in obenem zastarevajo. Sodobni svet jih konzumira v ogromnih količinah. Mnogi informativni viri postajajo samostojni in specializirani in docela evidentno je, da geografi ne morejo niti slediti, kaj šele tekmovati s tem razvojem. Tako se dogaja, da se obseg geografskih informacij skokovito veča, a sodelovanje geografov v komunikacijskih medijih je zelo omejeno. Moj vtis je, da geografije te razmere ne vznemirjajo preveč.

Nekaj podobnega se dogaja na pedagoškem področju (2). Tako imenovana "šolska geografija" čedalje bolj izgublja svojo izobraževalno in vzgojno funkcijo, kar se odraža v zmanjševanju geografskih ur v šolah, opuščanju geografije pri maturi, povezovanju ali boljše rečeno utapljanju geografije v druge šolske predmete in prepuščanju geografskih tem drugim agresivnejšim strokam. Za to zapostavljanje geografije se navaja kot razloga, da je geografija še vedno pretežno deskriptivna in premalo eksaktna veda, da se da veliko geografije naučiti iz časopisov, radia in televizije, da geografija ne pospešuje razmišljanja in logičnega sklepanja, ampak se zadovoljuje z memoriranjem in podobno. Dodati je še treba, da geografija v očeh ideologov in politikov ni tipična ideološka veda, kot npr. filozofija ali zgodovina (pri čemer zapostavljajo njeno domoznansko vlogo) in da tudi po tej strani nima opore. Obenem pa ugotavljamo, da istočasno beležimo velik porast geografskega in regionalnega prikazovanja v negeografskih predmetih. Ob vsem tem je "pedagoška geografija" še vedno področje največjega zaposlovanja geografov in izguba pozicij na tem področju bi pomenila vsestransko zmanjševanje geografske vloge v družbi.

Ozrmo se še na tretjo in v bistvu najmlajšo aplikacijo geografije za potrebe družbe, to je na raziskovalno (aplikativno) geografijo (1). V resnici bi z njo sploh morali začeti ta razmišljanja. Kot je znano po formiranju moderne geografije v 19. stoletju, je bila njena znanstvena vloga dolgo časa dokaj nejasna in neopredeljena, še zlasti, če jo primerjamo z razvojem naravnih in nekaj kasneje tudi družbenih ved. Bilo je več vzrokov za takšen položaj geografije v sistemu ved; med najpomembnejšimi so bile nejasnosti glede njenega predmeta proučevanja ter nedograjena teorija in metodologija. Značilno je, da se je v družbi največkrat poudarjalo njeno vlogo kot "nacionalne vede", občasno pa se jo je uporabilo pri različnih geopolitičnih koncepcijah. Določena izjema so bile le regionalne geografije, ki s svojim sintetskim značajem opozarjajo na zapletene in kompleksne procese na zemeljskem površju. Večidel so bile dobro sprejete. Vendar so po drugi strani ravno ti regionalni prikazi postavljali geografska spoznanja pod vprašaj, ker so zaradi svoje individualnosti in enkratnosti inspirirali sum v znanstvenost in občo veljavnost geografskih ugotovitev. Da bi se temu izognili in da bi sledili razvoju prirodoslovnih ved, so geografi forsirali razvoj obče geografije. S tem so dali v geografiji prednost analizi namesto sintezi. Posledica je bila delitev geografije na posamezne ožje discipline, kar je nasprotno njeni naravi (3). Če k temu dodamo še nekatera druga dogajanja v geografiji, kot so razprtije med zastopniki determinizma in indeterminizma, uveljavljanje dualizma ali močan pritisk razvijajočih se socialnih ved, potem ni presenetljivo, da je geografija stopila v povojni čas močno idejno razdvojena in vsebinsko razprta.

Ob tem se je soočila z dejstvom, da je vseh štirideset povojnih let izkazovala večji interes za geografska spoznanja kot kdajkoli prej. Zahteve po geografskih izsledkih so se dobesedno kopičile, pri čemer so bile iskane informacije prirodnega, družbenega ali regionalnega značaja. V razvitih družbah je namreč postopoma prevladalo spoznanje, da je zemeljsko površje kompleksen pojav in da je prostor poseben "geografski faktor" (4), ki ga je treba vrednotiti kot ekonomski, socialni in ne nazadnje tudi naravni faktor. Še pomembnejši izziv v tem smislu je prineslo naraščajoče onesnaževanje. Bilo je očitno, da so postali odnosi med družbo in naravo izredno zapleteni. Drug takšen izziv je bilo planiranje družbenega razvoja in prostorsko urejanje regij in mest. Pred človeštvo se je zaradi pretirane eksploatacije postavilo vprašanje izrabe naravnih virov (5). Pojavili so se nekateri eksistenčni problemi, kot so naraščajoče razlike med razvitimi in nerazvitimi, regionalno siromašenje, devastacije obsežnih pokrajin zaradi erozije in sečnje gozdov (5). Lahko bi našli še številne druge svetovne ali regionalne probleme, ki so vsi po vrsti terjali geografske informacije. K temu je treba še prišteti poglobljanje gospodarskih in kulturnih stikov ter obče večanje interesa za znanstvena spoznanja o našem planetu. Tudi različne specializirane vede o zemlji (geosciences) so postopoma priznale nujnost kompleksnega premostrivanja pojavov na Zemlji. V tem smislu naj bi geografija imela vlogo "mostu" v proučevanju odnosov med naravo in družbo.

Upamo si trditi, da je geografija reagirala na te izzive dokaj neurejeno, z zamudo ali pa se je konservativno držala starih poti (6). Resda se je v šestdesetih letih začelo govoriti o "aplikaciji" geografije, osnovane so bile posebne komisije pri IGU in nacionalnih društvih. Vendar je to bilo dokaj pozno. Pojavile so se pobude za nove geografske idejne usmeritve, kot so behaviourizem, fenomenologija, socialna geografija (8), ali pa se je skušalo geografijo približati nekaterim novim znanstvenim teorijam, npr. sistemski teoriji (9). Omeniti tudi kaže poskuse formalnega formiranja posebne "aplikativne geografije" kot je tako imenovana "konstruktivna geografija" (7) ali "inženirska geografija".

Zaradi neelastičnosti in konservativnosti je geografija pozno in z zadržki sledila tem izzivom. Pri tem je zamudila marsikatero izjemno možnost, kot so npr. varstvo okolja oziroma humana ekologija (10), valorizacija naravnega okolja za družbeni razvoj, valorizacija regionalnega razvoja v posameznih regijah, da ne govorim o prevladujočem pasivnem ali celo indiferentnem odnosu geografov do novih družbenih zahtev oziroma o njihovi introvertiranosti v stroko namesto v družbo. Zastavlja se vprašanje, kje so vzroki za takšen odnos in kje vidimo možnosti za spremembo položaja geografije v sodobni družbi.

Sodimo, da so bili glavni razlogi za geografsko neprilagodljivost:

- 1) v še vedno nejasni opredelitvi njenega predmeta proučevanja, kjer se je kolebalo med definicijami, da geografija proučuje realno materialno stvarnost, ki nastopa na zemljini površinski sferi, da ima več predmetov v obliki različnih materialnih pojavov (sistem geografskih ved), ali pa se ga je tolmačilo z abstraktnimi pojmi, kot so "prostor" ali "prostorsko-časovni procesi" (11);
- 2) v zelo počasni in težavni izvedbi reintegracije geografije (12);

3) v zastareli in nedodelani znanstveni metodologiji, ki je slabo izkoriščala nova matematična in statistična dognanja in tehnične dosežke.

Kljub tem teoretskim in metodološkim oviram pa, kot kažejo nekatere raziskave, število geografov, ki vsakodnevno aplicirajo geografska dognanja za različne znanstvene, praktične in druge potrebe stalno narašča, večja pa se tudi število raziskav te vrste. Geografi delajo na sledečih področjih: (13) - planiranje in formiranje družbenega razvoja na nacionalni, regionalni ali urbano-ruralni ravni, - na regionalni delitvi dela, - na oblikovanju regionalne ali lokalne oskrbe, - na alokaciji družbenih ali privatnih podjetij oziroma investicij, - na varovanju okolja in na njegovi obnovi, - na planiranju izrabe in varovanju naravnih virov, - na reševanju družbenih problemov, kot so etnični, socialno-geografski problemi v mestih ali na podeželju, naravne katastrofe, mejna območja itd.

Zaposleni so v državni upravi, pri lokalnih oblasteh, posebnih zavodih in inštitutih ali pa delajo kot samostojni konzultanti v privatnem ali družbenem podjetništvu (13).

Do tega spontanega vključevanja geografije v vsakodnevno družbeno življenje in gospodarjenje je prišlo brez večjih spodbud, takorekoč na docela sproščen način in ne tako redko celo v nasprotju s pogledi "znanstvene geografije" oziroma ob njenih pomislekih (14). Sodimo, da ravno ta "aplicirana geografija", ki jo lahko poimenujemo tudi "inženjska" (15) ali "problemska geografija" (16), odpira naši vedi nove razvojne meje in jo postopoma spreminja iz informativne in pedagoške vede v ekspertno in operativno vedo o regijah, regionalnih problemih, oziroma o pokrajinskih problemih. Geografija bi po tej poti postala zares veda o zapletenih naravnih, družbenih in naravno-družbenih pojavih in problemih na zemeljskem površju in njegovih odnosih in bi nudila družbi dragocena izvedenska mnenja, potrebna pri presoji ali pri operativnem poseganju v pokrajino.

Značilno je, da takšen koncept geografije rešuje tudi nekatere njene tradicionalne probleme. Tako npr. zahteva integrirano (enotno) obdelavo naravnih, družbenih in regionalnih faktorjev v pokrajini oziroma ob dani prostorski nalogi, saj je obravnavani primer v svojem bistvu enoten prostorski pojav v regionalni stvarnosti (17). Tudi delitev na občo in regionalno geografijo dobi drugačno obeležje, kolikor sploh ne postane odvečna. Usmeritev v reševanje pokrajinskih (prostorskih) problemov bi po drugi strani zahtevala od geografov večjo eksaktnost, vrednotenje (evaluacijo) in kvantificiranje pojavov oziroma njihovih odnosov, izdelavo variant in skupinsko delo geografov specialistov (18). V središče geografskega proučevanja bi nedvomno prišli odnosi med naravo in družbo in drugi prostorski problemi ali naloge, ki izhajajo iz regionalne individualnosti in so odraz medsebojnega spleta sil in sistema pojavov. Posebej bi bilo treba poudariti prostorski aspekt (19), ki v določenih okoliščinah lahko dobi značaj posebnega geofaktorja. Seveda bi se morali po drugi strani geografi prilagoditi problematiki in delovnemu mestu, vendar to ne bi pomenilo, da so opustili idejne, teoretske in metodološke osnove geografije, čeprav se to na žalost tudi dogaja (20). Vsekakor bi na ta način geografija dejansko postala veda, ki na kompleksen način proučuje pokrajino (geografsko okolje, geosfero) kot splet ali sistem različnih naravnih in družbenih

sil in pojavov. V prilog takšni orientaciji lahko navedemo naslednje razloge:

1. Sodobna družba si je čedalje bolj na jasnem, da je zemeljska površinska sfera edino domovanje človeštva in da zato zasluži posebno pozornost in skrb.
2. Zemeljska površinska sfera je zelo zapleten pojavni sistem. Njegovo poznavanje edino zagotavlja smiselno rabo in hkrati preprečuje škodljivo delovanje človeštva.
3. Regionalna stvarnost (prostor) dobiva v sodobni družbi vlogo posebnega geografskega faktorja, ki ima nedvomen pomen in vpliv na vrsto ekonomskih, socialnih in drugih prostorskih posegov.
4. Za sedaj je geografija edina veda, ki s svojo filozofijo, teorijo in znanstveno metodo skuša in je sposobna obravnavati regionalne probleme in prostorske odnose na celovit način in na tej osnovi izdelovati znanstvene prognoze in projekcije (21).
5. S sprejetjem takšnih stališč bi tudi geografija postala vsakodnevno uporabljiva v družbenem življenju, podobno kot biologija ali sociologija. Obenem bi odpadle nekatere stalne dileme o geografiji, npr. ali je predvsem naravoslovna ali družboslovna veda, navidezne razlike med "znanstveno" in "aplikativno" geografijo, ali je "humanistična" veda ali ne.
6. Orisana transformacija bi geografijo v večji meri vrnila k regionalnim in lokalnim problemom, ki po vsem sodeč postajajo za družbo in njen razvoj mnogo bolj zanimivi, pomembni in aktualni, kot pa obravnavanje problemov na globalni ali univerzalni ravni. Obdržala pa bi v vsakem primeru svoj humani značaj (20).
7. Ker število zahtev po geografskih znanstvenih informacijah in ekspertizah stalno narašča, je geografija dolžna, da zadovolji družbene potrebe (21). Prostor je postal preveč dragocen, da bi ga še dalje zanemarjali, onesnaževali ali devastirali. Družbeni posegi v prostor bodo morali biti takšni, da ne bodo kvarili geografskega okolja ali vsaj ne bodo prinašali škode in bodo garantirali ekonomsko rentabilnost ob neporušeni ravnotežju v naravi. Kolikor geografija ne bo sledila tem zahtevam in bo zaradi svoje neenotnosti, nedovoljne eksaktnosti, zastarele metodologije in neobvladovanja moderne tehnike, nesposobna da odgovori na te izzive, lahko pričakujemo, da se bo pojavljalo čedalje več geografije v projektih in upravljanju, vendar ob vse manjšem številu geografov. Naj navedem dva citata, ki to geografsko dilemo dobro ponazarjata. Tako Adrien B e r u b e v Cohier de geographie du Quibec objavlja članek pod naslovom "Geografija je razvita. Je uporabljiva. Vendar so, izgleda, geografi manj uporabljivi" (23). Podobna opozorila podaja V o n R o h r (24) v članku "o aplicirani geografiji v ZRN" v Geographische Zeitschrift, ko pravi, da je v javnosti, vedi in praksi čedalje več geografije, vendar, žal, brez geografov.

Nedvomno veljajo te ugotovitve, ki so bile v določenem obsegu povzete iz tujih člankov, tudi za jugoslovansko in slovensko geografijo. Na nekaterih povojnih geografskih zborovanjih se je sicer obravnavalo aplikacijo geografije, vendar brez večjega odmeva med geografi. Na zadnjih zborovanjih o tej temi sploh ni bilo nikakršne razprave. Kaže, da aplikacija geografije za družbene potrebe ni predstavljala za jugoslovanske geografe nikakršen poseben idejni problem; očitno pa tudi jugoslovanska druž-

ba ni pričakovala od naše vede kakšnih posebnih znanstvenih dognanj, širšo uporabo geografskih izsledkov ali kakšno močnejšo impregnacijo družbeno-ekonomske politike in upravljanja z geografskimi spoznanji.

Kot najpreprostejše pojasnilo za to indiferentnost lahko postavimo tezo, da je jugoslovanska družba premalo razvita in zato še ne čuti potreb po geografskih izsledkih ter po valorizaciji in gospodarjenju s prostorom oziroma pokrajino. Nekaj resnice je verjetno v tej misli, saj je npr. aplikacija geografije v Sloveniji dosega višjo raven kot pa v manj razvitih republikah.

Toda glavni razlog za slabo ali sploh neobstoječo aplikacijo geografije za družbene potrebe vendarle odpade na geografijo oziroma geografje. Očitno je, da je naša veda predolgo vztrajala na zastarelih konceptih in da je zadržala verbalni in docirajoči karakter. Ni se znala prilagoditi, ne po problematiki, ne po metodologiji, novim zahtevam. Nekaj izjem je, to so turistična dejavnost, prostorsko planiranje in še nekatera področja. Še zelo daleč pa smo od tega, da bi aplikativnost za družbene potrebe prepoznala celotno vedo. Tako npr. je aplikacija fizične geografije (z delno izjemo hidrogeografije in varstva okolja) šele na začetku. Zelo malo je geografija prodrla npr. v razglabljanja o lokacijah, ruralnem razvoju, urbanističnem načrtovanju ali o določanju o območjih s posebnimi socialno-ekonomskimi razmerami (npr. asanacije mest ali devastiranih območij). Predvsem moti, da ni uspela izpričati svojih prednosti kot sintetska veda o pokrajini oziroma o geografskem okolju.

Bilo bi skromno pričakovati, da bo družba dala pobude za drugačno vrednotenje geografije. Še več, s postopnim uvajanjem trga v naše ekonomsko in družbeno življenje se bo začela nova diferenciacija tudi med vedami. Od geografije in geografov bo odvisno, kako se bodo soočili z zakonom o ponudbi in povpraševanju. Kolikor kasneje se bomo prilagodili tej prisili, kolikor bomo slabo pripravljeni in kolikor bodo naši izsledki neprimerni ali slabo uporabljivi, toliko težje bosta jugoslovanska in slovenska geografija izpolnili zamišljene ambicije in sledili svetovnemu razvoju.

Edino s temeljitim znanjem in eksaktno obdelavo geografskih problemov lahko računamo na večanje geografskega ugleda v družbi in na zvečan družbeni interes za geografska spoznanja. V nasprotnem se bo z geografijo ukvarjalo veliko ljudi in strok, vendar na žalost brez geografov.

Literatura

1. a. Idejne i društvene vrednosti geografske nauke, 1987, Beograd
 b. I l e š i ć S., 1974: Geografija na razpotjnih, Geografski vestnik, XLVI, Ljubljana
- c. V r e s k M., 1987: Geografski koncept - pokušaj pojednostavljene reinterpretacije, Geografski glasnik, XLIX, Zagreb, p. 16-21
2. M r d j e n o v i ć M., 1987: Zemljopis u nastavnim planovima i programima, Geografski glasnik, XLIX, Zagreb, p. 127-136
 B r a z d a M., 1987: Problemi geografske nastave s osvrtom na sadržaje i koncepciju "nove generacije geografskih udžbenika" u SR Hrvatskoj i Jugoslaviji, Geografski glasnik, XLIX, Zagreb, p. 125-127.
3. N e e f E., 1982: Geographie - Einmal anders gesehen, Geogr. Zeitschrift, 70/4, p. 251-252
4. A n u č i n V.A., 1982: Geografičeskij faktor u razvitii občestva, Moskva
5. M o b o g u n j e A.L., 1985: Geografija, most između prirodnih i društvenih znanosti, Geografski glasnik, 45, p. 183-187
6. D j u r i ć V., 1974: Geografija i naučno-tehnološka revolucija, Zbornik IX. kongresa geografa Jugoslavije, Sarajevo, p. 61-68
7. G e r a s i m o v I.P., 1976: Sovjetskaja konstruktivnaja geografija, Moskva
8. H a g g e t t P., 1975: Geography - A Modern Synthesis, p. 591-593
9. B o b e k H., 1972: Entwicklung der Geographie - Kontinuität oder Umbruch, Mitt. d. Oesterr. Geogr. Gesellschaft, Wien, 114, I/ II, p. 3-18
10. P l u t D., 1986: Geografija in humana ekologija, Geografski vestnik, XLIX, Ljubljana
11. R a d o v a n o v i ć M., 1987: Geografija kao fundamentalna nauka o geosistemi-ma sa posebnim osvrtom na odnos geografske teorije i materialističke dialektike; Idejne i društvene vrednosti geografske nauke, p. 16-23
12. I l e š i ć S., 1983: Specializacija i reintegracija u savremenoj geografiji, Zbornik XI. kongresa geografa SFRJ, Titograd
- 13.a. H a g g e t t P., 1982: o.c., p.588-589
 b. V o n R o h r H.G., 1988: Applied Geography in the Federal Republic of Germany. Geogr.Zeitschrift, 76, 2, p. 96-105
14. I l e š i ć S., 1968: O aplikaciji geografije, Zbornik na VIII. kongres od SFRJ, Skopje, p. 113-125
15. V r i š e r I., 1975: Nove meje geografije, Geografski vestnik, XLVII, p. 3-9
16. K l e m e n č i ć V., 1987: Nekaj pogledov na učinkovitost geografije za društveno prakso, Geografski glasnik, XLIX, Zagreb, p. 24-27
17. B o b e k H., 1972: o.c., p.13
- 18.a. Problemi regional'nego geografičeskogo prognoza; Sostajanije, teorija, metodi, 1986, Moskva
 b. V r i š e r I., 1987: Razvojne dileme suvremene jugoslovenske geografije, Geografski glasnik, XLIX, Zagreb, p.14-24
19. K o t l j a k o v V.M., L.R. S e r e b r j a n i j, 1988: Tendencii i perspektivi razviti-

- ja geografii, Serija geografičeskaja, Izvestija Akademii nauk SSSR, 6, p. 9-11
20. M o r i l l R.L., 1984: The Responsibility of Geography, Annals of Association of Am.Geographers, 74, 1, p.1-8
21. H a g g e t t P., 1975: o.c., p.590
22. Problemi regionaljnogo geografičkego prognoza, Sostajanije, teorija, metodi, 1986, o.c., p. 13-14
23. B e r u b e A., 1988: La geographie evolue. Elle est utile. Mais les geographes le sont peut-etre moin, Cahier de geographie du Quebec, 32/87, p.261-268
24. V o n R o h r H.G., 1988: o.c., p.104